

Etica modernizării în viziunea lui Eugen Lovinescu

Mariana BOCA

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava

Abstract: The study interprets, from an ethical perspective, Eugen Lovinescu's stand on modernity. Lovinescu's position on modernity is considered a major influence on Romanian culture.

Keywords: Modernity, Eugen Lovinescu, ethics.

Modernitatea, în viziunea lui Eugen Lovinescu, este un fenomen istoric care nu poate fi negat sau evitat, chiar dacă orientarea de adâncime a modernizării social-economice nu promite o lume mai bună, ci doar o lume foarte diferită, prin interdependența statelor și a națiunilor, care impune conștiinței individuale creatoare mutații greu sau imposibil de gestionat în conținutul valorilor și în sensurile dominante ale reprezentărilor binelui și ale răului. Eugen Lovinescu ne lasă moștenire prima *narațiune canonică* despre modernitatea românească. Este chiar *povestea originară* a modernizării României și a nașterii modernismului literar. Poveste originară pentru că sublimează toate încercările fragmentare ce au anticipat-o. Poveste originară mai ales însă pentru că în ea se reflectă și din câmpul ei tematic, pe cât de generos, pe atât de contradictoriu, se dezvoltă toate celelalte povești sau lecturi sau ipoteze ale modernității românești, fie că sunt de natură canonică sau *anti-canonică*, fie că își propun să îl continue pe Lovinescu sau se despart de Lovinescu, fie că recunosc ori nu originea lovinesciană și revendică o altă origine, fie că sunt conștiente de această origine *epistemologică* sau pur și simplu au uitat-o. Este o poveste în doi timpi, indisolubil legați, deoarece mesajul ultim, figura gândirii lui Lovinescu, se edifică prin colaborarea amândouă. Lovinescu a gândit fără jumătăți de măsură: modernism fără modernizare nu există. Ca să construim o identitate modernismului estetic și literar, este obligatoriu să vedem dacă modernizarea socială funcționează în România dintre secolele XIX – XX și dacă lumea românească s-a așezat, cât de puțin, în modernitate.

Istoria civilizației române moderne (1924-1925) vorbește despre cauzele și protagoniștii modernizării social-politice și economice, pentru a extrage legile structurale ale procesului, legi descoperite și autoritar formulate în vederea legitimării

modernismului literar-estetic. Cu o anume tristețe lucidă, nelipsită de gustul revoltei și al dezamăgirii abrupte, suntem constrânși să recunoaștem că trăim și azi în miezul proiectului canonic lovinescian, atunci când citim textul său fondator: „În veacul și de la locul nostru, lumina vine din Apus: ex occidente lux! Progresul deci nu poate însemna, pentru noi, decât fecundarea fondului național prin elementul creator al ideologiei apusene...” Sentimentul irepresibil al cititorului actual implicat în narațiunea lovinesciană este că proiectul modernității românești, încheiat epistemologic acum ceva mai puțin de un secol, dar început efectiv încă dinainte de 1848, este neconsumat. Energia sa procesuală nu e nicidecum încheiată. Analiza textului lovinescian ne poate ajuta să înțelegem mai bine ce ni s-a întâmplat de fapt.

Istoria literaturii române contemporane (1926-1929), al doilea timp al narațiunii canonice lovinesciene, beneficiază de energia teoretico-conceptualizantă acumulată din prima carte și, ținând o lectură analitică meticuloasă a textelor literare de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, inventează spațiul original al modernismului literaturii române. Liberal prin formație și convingeri, nutrit apoi din idealurile Revoluției Franceze și ale iluminiștilor, Lovinescu, în *Istoria civilizației...*, instalează ferm conceptul de civilizație modernă, conceptul de modernizare și vorbește despre modernitatea burgheză revoluționară, opusă forțelor reacționare, pentru a impune strategic asimilarea unei semantici social-politice față de care exista destulă neîncredere adeseori agresivă la 1924. Convingerea lui Lovinescu este că modernitatea socială există în România interbelică și că expansiunea ei este de neoprit. Această primă delimitare făcută de canonul lovinescian ia forma unui discurs optimist, uneori chiar cu tușe triumfaliste, dar tonurile sale se complică neașteptat în judecarea tradiției românești și în formularea concluziilor, acelea care deconspiră direcția de adâncime a gândirii lovinesciene. Radicalismul poziției față de tradiție, dublat, paradoxal, de ezitarea lui Lovinescu în fața modernității, greu camuflată, mișcările retractile și duplicitate din concluziile *Istoriei civilizației...* se amplifică semnificativ pe teritoriul literaturii și dezvoltă un orizont discursiv pus clar sub semnul paradoxului și al contradicției. Încă din neasocierea directă, în titlul cărții, a literaturii române cu termenul modern și de la opțiunea ambiguizantă pentru formula *literatură contemporană* se transmite neîncrederea de fond a lui Lovinescu în existența și funcționalitatea unui modernism literar românesc ca fenomen autonom, și nu ca sumă încurajatoare de opere moderniste. Apoi evitarea cu tactică, de-a lungul celor șase volume, a unei asumări frontale în discurs a ceea ce înseamnă modernism literar și modernitate estetic-filozofică (dincolo de lămuririle fragmentare, foarte reținute în detalii, dar întotdeauna semnificative) instalează modernismul literar românesc într-un imaginar critico-narativ vizionar prin intuițiile teoretice și prin demersurile conceptualizante, dar marcat de insurmontabile contradicții genetice, minat în exercițiul critic de incertitudini estetice și convulsionat de un militantism estetic inegal cu sine. Sintetizând, se poate spune simplu: discursul critic lovinescian aplicat literaturii nu reușește decât parțial să dea corp analitic vizionarismului acumulat din studiul și înțelegerea modernității sociale. Dealtfel Lovinescu avertizează subtil și sceptic încă din *Istoria civilizației...* că progresul civilizator nu asigură și nici nu

condiționează formarea unei *identități culturale*, dependentă numai de “natura personalității și de individualitatea etnică”. În timp ce crede în modernizarea rapidă a României, Lovinescu se îndoiește, cu grija de a nu fi agresiv în discurs, de capacitatea modernismului cultural românesc de a fi mai mult decât un fenomen “imitativ”, în sensul unei creativități subordonate adaptării modelelor occidentale la datele etnice specifice. Privind astăzi în urmă întreaga literatură română a secolului XX, îi dăm dreptate lui Lovinescu sau nu? Și apoi, cum a influențat scepticismul lovinescian poziționarea discursului critic față de literatură?

Inventând modernismul în variantă românească, Lovinescu îi dă o natură paradoxală, pentru că pune în miezul său o față dual-antinomică: temeritate și ezitare. Figura progresist-regresivă a gândirii lovinesciene tutelează silențios toate aventurile modernismului și postmodernismului românesc. Acționând temerar ca reflector și modelator al atitudinii românești față de modernitate, narațiunea canonică lovinesciană transmite ezitarea primordială a românilor în fața celei mai mari provocări a istoriei: modernitatea. Ca părinte fondator, Lovinescu ne promite Cananul modernității. Ne povestește, ba entuziast, ba singur neîncredător, despre frumusețile și minunatele lui bogății. Am ajuns oare în țara promisă? Și ce ne-a oferit ea? Cine suntem noi în lumea modernității literare, de plidă?

Suntem, de aceea, obligați să întrebăm în ce măsură mai locuim ori nu și astăzi în spațiul modernismului ezitant – optimist dar nesigur de propria identitate – desenat de Lovinescu. Ne întrebăm apoi în ce măsură locuim în teritoriile indicate și legitimate de discursul critic lovinescian. Am depășit narațiunea canonică lovinesciană, am ieșit din orizontul ei sau nu? Aparținem mentalității moderniste a părintelui întemeietor sau ne-am eliberat de ea și am inventat suficiente noi (auto)reprezentări, noi narațiuni despre a fi *modern*, noi ipostaze și discursuri *moderniste*, pentru a revendica o nouă mentalitate?

Istoria civilizației române moderne realizează primul timp al narațiunii canonice lovinesciene. Tematizează câmpul socio-politic, economic și cultural al României de după 1848, selectează și organizează temele dominante printr-o sumă de antinomii a căror funcționalitate se bazează principial pe relația ostilă – pozitiv *vs.* negativ, bun *vs.* rău: *Occidentul* e opus *Orientului*; *occidentalizarea* se înfruntă cu *tradiționalismul*, iar *forțele revoluționare* se luptă cu *forțele reacționare*. Paradigmele se dispun riguros și lapidar: liberalism *vs.* conservatorism; revoluție *vs.* reacțiune; sincronism *vs.* evoluționism; interdependență *vs.* imobilitate; burghezie *vs.* proprietari latifundiați / intelectualitate junimistă; iluminism *vs.* misticism; ideologie pașoptist-burgheză sau revoluționară *vs.* ideologie reacționar-conservatoare; imitație creativă *vs.* „forme fără fond”... Povestea modernizării este una a luptei dintre două teritorii dușmane, amândouă cu identitate radicală: *europenismul* – cosmopolit și vizionar, față în față cu *etnocentrismul* – tradiționalist și retrograd.

Modernitatea poziției lui Lovinescu nu este nicidecum doar una discursiv-superficială, ci afirmă un conținut nou. Făcând și o sinteză critică a tuturor celorlalte poziții de până la el, față de civilizația română de după 1800, Lovinescu *re*-formulează procesul istoric într-o narațiune cu un mesaj vertebral *nou*. Nu este absolut deloc lipsit de importanța că un critic literar, deloc cunoscut anterior și în ipostază de istoric, sociolog sau filozof al

culturii, vrând să-și creeze un context teoretic normativ pentru o istorie a literaturii moderne, înțelege necesitatea urgentă de a produce mai întâi o introducere precisă și critică în ceea ce înseamnă *modernitate socială occidentală* spunând povestea specifică *modernizării României*. Lovinescu intuiește fără echivoc că modernismul estetic-literar nu poate fi plasat în afara modernității burgheze, într-o zonă de imposibilă levitație independentă – non-istorică și non-socială. Mesajul axial al lui Lovinescu pornește, de aceea, din această primă carte unde începe narațiunea lui canonică. Este o mare eroare să vorbim despre canonul lovinescian ignorând sau doar amintind informativ și în trecere *Istoria civilizației...* Mesajul axial se concentrează în conceptul *sincronismului*, extras din *ideea interdependenței fenomenelor*, și reprezintă cheia demonstrației din prima carte. Hermeneutica lovinesciană aplicată civilizației românești susține că nimic nu se poate mișca izolat în istorie. Cititorul e invitat la meditație și la dezvoltarea interpretării pe care narațiunea o inițiază, fără ca Lovinescu să aibă nicidecum orgoliul de a fi epuizat problematica abia deschisă. Există întotdeauna o logică în dinamica faptelor sociale, la fel cum există un determinism vizibil în presiunea inițiativei ideologice, acționând într-un context istoric dat, arată Lovinescu. Ideologicul, prin urmare gândirea filozofică transformată în atitudine politico-socială, poate determina economicul și poate crea forme social-culturale și modele mentale colective, influențând decisiv mentalitățile, dând naștere formelor și comportamentelor estetic-artifice, la fel cum fenomenele sociale acumulează energii care se pot sublima în gândire estetică, în limbaje artistice sau în idei filozofice. E necesar să fim sensibili la această realitate epistemologică: părintele fondator al modernismului literar și cel mai înverșunat apărător al *autonomiei esteticului* își bazează întreaga construcție analitică conceptul de *sincronism* motivat de *interdependența* fenomenelor care participă la definirea unei civilizații. Asumarea rațională a interdependenței dintre social, economic, politic și filozofic, ideologic, artistic, estetic ar conduce logic la sincronism. Interdependența și sincronism nu înseamnă, bineînțeles, lezarea autonomiei esteticului, ci proiectarea acesteia în orizontul lumii din care face parte și pe care o exprimă chiar și când o neagă. Lovinescu introduce în narațiunea sa conceptul de *mentalitate* – burgheză sau anti-burgheză, liberală, revoluționară sau anti-liberală, reacționară, când îi comentează pe junimiști, pe Caragiale, pe Alecsandri, pe Eminescu, dar nu numai. El intuiește că reprezentările sociale specifice unei mentalități pot alimenta un fenomen literar sau o atitudine estetică și, reciproc, că o operă literară importantă poate influența conținutul reprezentărilor colective, inducând schimbări reale în funcționarea atitudinilor care exprimă mentalitățile. Este și perspectiva din care îi comentează pe Caragiale și pe Eminescu.

Forțele *etnocentriste*, reprezentate în principal de beneficiarii marilor proprietăți agrare, cărora li se alătură însă o mare parte dintre intelectuali, la 1900, sunt, după Lovinescu, expresii ale conservatorismului social, definit prin imobilitate, tradiționalism și evoluționism. El critică radical “ideologia reacționară a mai tuturor scriitorilor”, concentrată plener în “criticismul junimist”. În jurul ideii maioresciană a “*formelor fără fond*” gravitează toți conservatorii, chiar dacă pe orbite diferite, și tot din ea derivă teoria “*spiritului critic*” a lui G. Ibrăileanu. *Sincronismul* lovinescian intră în dialog cu ambele concepte evoluționist-conservatoare, nefiind însă doar o replică ori un comentariu polemic la adresa acestora, cum a vrut să creadă cu tristă încăpățănare Ibrăileanu și

toată gruparea de la *Viața românească*. Teoria *sincronismului* reușește să depășească, pentru prima oară la nivel epistemologic, angoasa în fața modernizării, mefiența superioară și inhibiția naturală în fața spiritului novator al modernității, un spirit cu adevărat neliniștitor prin cantitatea incontrollabilă de imprevizibil pe care o aduce cu sine. Teoria *formelor fără fond* și cea a *spiritului critic* sunt frâne raționale în calea modernizării, pe care susținătorii lor o consideră oricum “fatală”, propunând nu o strategie de adaptare și integrare, ci o temperare a modernizării.

Ideologia europeanizantă pe care se așează proiectul modernist al lui Lovinescu respinge teoria *formelor fără fond* a lui T. Maiorescu, despre care vorbește de altfel în volumul II din *Istoria civilizației* .., intitulat chiar *Forțele reacționare*. Din punctul de vedere lovinescian, „criticismul moldovenesc” este rodul influenței culturii germane, fiind un derivat al evoluționismului german, tot așa cum liberalismul muntean apare sub influența Revoluției franceze și a raționalismului secolului al XVIII-lea. Ciocnirea dintre ideologia conservatoare și cea liberală arată cum „influențele contradictorii ale Apusului au determinat ritmul mișcărilor noastre culturale”. Lovinescu recunoaște prezența *formelor fără fond* ca pe o realitate imposibil de anulat și corectează, fără vehemență, punctul de vedere al lui Maiorescu care judeca drept „vătămătoare” existența lor. Temperanța în discursul lovinescian se datorează cu siguranța respectului și admirației reale pe care o are pentru Titu Maiorescu: „În loc de a merge de la fond la formă, ca în toate dezvoltările normale și seculare, în condițiile în care am fost aruncați, evoluția noastră și-a descris traiectoria de la formă la fond; deși invers, sensul mișcării este tot atât de fatal. Necondamnând faptele, știința le explică prin caracterul lor de necesitate. Departe de a fi fost vătămătoare, prezența formelor a fost chiar rodnică, prin legea simulării – stimulării – ea a produs în unele ramuri ale activității noastre o mișcare spre fond, până la desăvârșita lor adaptare.” Evident, Lovinescu recunoaște și problematizează „contrastul dintre fond și formă a civilizației noastre”, comentând mai ales reacția politico-ideologică față de „procesul de europeanizare a culturii române”. Respingerea criticismului radical maiorescian se face însă cu o argumentație lapidară, pe care astăzi o putem judeca drept insuficientă, pentru că Lovinescu se mulțumește, de fapt să arate grăbit că realitatea formelor este o necesitate istorică și că, în timp, ea va conduce spre o dinamică a fondului.

Radicalismul gândirii lui Lovinescu e cel mai bine distilat în concluziile volumului al doilea din *Istoria civilizației*. ... Identificând „adevărate reacțiune” cu “forța de inerție a spiritului”, specifică, am spune azi, subconștientului colectiv, preluat în formele și curente culturale române, Lovinescu se angajează „să le condamne” cu vehemență. Prin urmare, în opinia lui Lovinescu, ideologia culturală românească, de la junimim la tradiționalism, este un fenomen compact de *anti-modernitate*, legitimat în discurs de intelectualismul critic al susținătorilor, dar simultan *de-legitim*at prin poziția ambiguă a acestora: conservatorii autohtoniști se izolează într-un teritoriu elitist și antimodern, în timp ce pledează pentru o tradiție națională insuficient definită, „primitivă” și caducă în raport cu prezentul istoric. Judecata lui Lovinescu este necruțătoare.

Segregarea forțelor sociale după o gândire autoritar-dihotomică conduce la simplificarea maniheistă a povestirii canonice. Detaliile sunt sacrificate pentru privilegierea liniilor de forță și a dispunerii tablourilor în culori tari. Autoritatea impunerii limitelor și severitatea simplificărilor ideologic-narative sunt condiții axiomatiche ale *canonului*. Vocea critică din *Istoria civilizației...* construiește energic *canonul sincronismului* sau al *interdependenței*, pe care n-ar trebui să ne ferim a-l numi simplu – *canonul modernizării*. Lovinescu are intuiția precisă a comportamentului necesar instanței critice pentru a legitima mentalitatea canonică. Dar, automat, narațiunea originară ce instalează imaginarul cultural românesc în modernitate își arată latența dogmatică, chiar în mișcarea internă a discursului liberal. *Dogma* incipientă ar fi sinonimă cu occidentalizarea necondiționată. Motivația e simplă și nu suportă comentarii: occidentalizare și *europenism* înseamnă modernizare, iar modernizarea este unicul sens pozitiv al istoriei, în mesajul rațional al narațiunii lovinesciene. Dar, teza occidentalizării este explicată prin legea interdependenței. Așadar, sincronismul neutralizează orice început de dogmatism pentru că modernitatea *necesară* devine un produs al relativității formelor cultural-istorice. Mutația valorilor și a formelor civilizației pune sub semnul relativului absolut modelele culturale. Trebuie să remarcăm din această perspectivă faptul că *relativismul* motivat prin interdependență este o concepție filozofică și sociologică profund *anti-canonică*. De la *canon* la *anti-canon* drumul este foarte scurt în narațiunea lovinesciană. Canonul modernizării se legitimează, paradoxal sau nu, prin *anti-canonul relativismului* formelor și valorilor, în funcție de care timpul istoric este linear și ireversibil, iar modernitatea este un construct civilizator deschis *ad infinitum* tuturor posibilităților: „Aceste categorii [cunoaștere, cultură, civilizație] reprezintă, de altfel, noțiuni relative; civilizația nu înseamnă un câștig pozitiv, un progres, decât pe măsura creșterii simultane a intensității vieții spirituale și artistice; ele nu sunt nici strict dependente: nefiind produsul necesar al „cunoașterii” sau al civilizației, cultura e condiționată de natura personalității și de individualitatea etnică. O civilizație înaintată nu presupune o identitate culturală; înfloritoarei civilizații romane, de pildă, nu-i răspundea o civilizație echivalentă. Înaltele manifestări de speculație metafizică ale indoarienilor erau legate de o viață pastorală primitivă, fără orașe și fără cunoașterea metalelor...” (Eugen Lovinescu, p. 81).

Lovinescu apelează la autoritate narativă atunci când vrea să impună o legitate canonică numai aparent banală: modernitatea este un proces dialectic ce-și are originea în istoria și în mentalitatea Occidentului. fenomenul social și cultural produs al dinamismului modern este judecat de Eugen Lovinescu categoric pozitiv, binefăcător pentru individ și comunități – cea mai bună cale dintre alternativele istorice posibile, cel mai bun lucru care i se putea întâmpla lumii europene. Entuziasmul lui Lovinescu este în întregime sincer și cu atât mai contaminant pentru generația europeniștilor interbelici, pentru că el se simte simultan protagonist și creator în procesul de modernizare al unei Români în sfârșit integrată celei mai evolute mișcări istorice. Nu-i putem nicicicum reproșa lui Lovinescu entuziasmul neobosit în explicarea legitimativă a modernității burgheze, atâta vreme cât el este și astăzi la fel de actual.

Dealtfel discursul lui Eugen Lovinescu se așează în întregime în orizontul semantic modernității și modernizării social-economice. *Concepție istorică, rațiune, ideologie, progres, autoritate, instituție, revoluție, liberalism, reformă, democrație, libertăți constituționale, tranziție, forme sociale, politică economică, interdependență, necesitate istorică, dezvoltare, factor ideologic, factor de producție, sincronism, forțe economice* etc. compun și structurează limbajul argumentativ orientând toată materia demonstrației lui Eugen Lovinescu spre valorizarea și legitimarea autoritară a modernității burgheze, integrându-se în modul cel mai natural discursului afirmativ *iluminist*, capabil de optimism până la granițele utopiei. Este discursul matricial al modernității burgheze.

Ambele modernități – cea social-economică și cea estetic-filosofică – se întemeiază pe despărțirea asumată față de *tradiție*, prin care numim mai toată cultura dinaintea modernității: *religia*, ca forță ordonatoare a relațiilor dintre om, existență și lume; *mentalitatea tradițional-arhaică*, care supune individul normelor comunității, transformate într-un nucleu imuabil de valori transmise ciclic; *filozofia și estetica* clasică care legitimează suplimentar realitățile transcendente, ca model ideal sau absolut pentru toate formele, ideile particulare supuse contextelor istoriei. Dar modernitatea estetic-filosofică nu se mulțumește să participe împreună cu *cealaltă* modernitate, cea burgheză, la laicizarea profundă a societăților și conștiinței, nu se mulțumește să beneficieze de eliberarea progresivă a individului de sub orice tip de autoritate, grație afirmării liberalismului. Modernitatea estetic-filosofică se îndoiește continuu de valoarea și conținutul acestor schimbări. Exersând limitele individualismului, se îndoiește de eficiența și valabilitatea mecanismelor democratice. Imaginând cele mai radicale forme ale libertății – de expresie, de atitudine etc. are nostalgia societăților tradiționale.

Ideologia lui Eugen Lovinescu expusă pragmatic în *Istoria civilizației române moderne* și folosită ca bază teoretică în *Istoria literaturii române contemporane* aparține în mod evident modernității burgheze, al cărui discurs pozitiv-afirmativ îl preia fără excese, fără a se lăsa sedus de radicalismul intolerant sau provocator. Lovinescu nu aparține mentalității moderniste nihiliste și nici criticismului post-nietzschean. Și totuși, e vremea să ne întrebăm dacă narațiunea lui canonică nu camuflează nici un fel de contradicții interne și dacă discursul afirmativ aplicat modernizării nu conține nici o umbră de îndoială de sine, nici o fractură ascunsă în motivarea lui raționalistă. Mai întâi descoperim că Lovinescu, într-o *Schiță bio-bibliografică* la persoana a treia, făcută pentru aniversarea a șaiszeci de ani, nu se descrie pe sine deloc triumfalist, ci într-o lumină sceptică, perfect conștientă de modernismul căruia aparține și de identitatea structurală ce-i este proprie. „Modernismul lui, scrie neutru despre el însuși Lovinescu, nu este o expresie temperamentală, fiind de structură moldovenească, tradițională, întru nimic revoluționară, dominată și de cultura clasică; izvorât dintr-o dialectică intelectuală, afirmat mai întâi sub forma sincronismului într-o încercare de a interpreta modul de formare a civilizației române, modernismul scriitorului s-a exprimat sub o formă principală și teoretică; el este o formulă ideologică, și poate în aceasta îi stă noblețea – rațiunea înfrângând inhibițiile și comandamentele sensibilității – și nu o expresie temperamentală, irațională. Exprima doar o posibilitate, un principiu de evoluție, de

progres, fără exclusivitate și intoleranță.” (Anonymus Notarius, p. 42-43). Spectaculos în acest autoportret este că Lovinescu ne avertizează să-i înțelegem bine atitudinea primordială: tipul de modernism pe care el îl reprezintă este unul născut dintr-o *ezitare* naturală în fața modernității. Criticul și teoreticianul român mărturisește inhibarea fondului său *irațional* față de orice schimbare revoluționară, atașat fiind prin temperamentul colectiv de tradiție. El accentuează asumarea premeditată, prin urmare *rațională*, a comportamentului, ideologiei și pragmaticii specifice modernității. Când Lovinescu atrage atenția că *sincronismul* său „exprimă doar o posibilitate, un principiu de evoluție, de progres, fără exclusivitate...”, el ancorează modernismului pe care îl susține într-o zonă extrem de temperată, dar vizibilă tuturor privirilor, ca un vârf de aisberg așezat pe un ascuns substrat conservator și tradiționalist. Să fie vorba de o natură hibrid-înșelătoare ori să fie vorba de o adevărată depășire de sine?

Din confesiunea autobiografică înțelegem că în proiectul modernist lovinescian reprezentările mentale ultime – acelea care dau conținutul ireductibil al mentalității – sunt atrase paradoxal de tradiție, în acest caz respingând subteran modernitatea, chiar dacă atitudinea externă rămâne pro-modernistă. Ezitarea controlată se produce de fapt în primul rând în fața modernismului estetic-literar, așa cum vom arăta în continuarea studiului nostru. Iar distanțele, mai fine sau mai explicite, reticențele sau tăcerile suspecte, mai ales în fața mișcărilor mai radicale din teritoriul modernității estetice, devin reacție concretă de-a lungul volumelor consacrate *Istoriei literaturii române contemporane*. Proiectul modernist al lui Lovinescu aparține modernității social-burgeze, dar este structural ezitant nu atât în afirmarea sa conceptual-principială, cât, deloc paradoxal, în asumarea fără rezerve a realităților modernității, care pot surprinde, deruta, inhiba chiar pe ideologul ei în variantă românească. Credem că *ezitarea* lovinesciană este un fapt structural ce ține de atitudinea irațional-intuitivă, și nu de poziția teoretico-conceptuală, fapt important însă mai ales prin participarea sa la construirea primei narațiuni canonice; în istoria modernității românești din secolul XX reprezintă una dintre sursele primordiale ale ezitării sistemice în asimilarea și digestia modernismului ca fenomen estetic, filozofic și literar, de natură occidentală, în ciuda unor mișcări discursive de autocamuflare.

Pledoaria ideologizantă a lui Lovinescu pentru modernitate nu a declanșat nici entuziasm, nici dorință deosebită de dezvoltare a conceptelor, printre criticii literari și esteticienii contemporani. Narațiunea sa despre *modernizare socială – modernism literar* s-a transformat ușor în canon dintr-un motiv obiectiv: venea să acopere o uriașă absență teoretică și ideologică. Pentru cercetătorul anilor 2000 este deprimant să descopere sărăcia reprezentării conceptului de *modernitate*, în plină perioadă interbelică, acolo unde plasăm epoca de aur a modernismului literar românesc. Această realitate, care influențează întreaga evoluție a modernității culturale românești în secolul XX, se datorează lipsei de apetit a gânditorilor fenomenului estetic și literar pentru definirea și mai ales pentru teoretizarea și dezbateră amplă a ideii de *modernitate*, deși terminologia *modernității* (*modern*, *modernism*, *modernist* etc.) este intens folosită în limbajul specific epocii. Prin urmare, revenirea la Lovinescu nu este o supralicitare, ci o necesitate fără alternative: numai

pornind din ritmurile textuale ale narațiunii lovinesciene putem construi o ipoteză mai satisfăcătoare asupra destinului modernismului românesc. Cu toate acestea, auto-proiecția lovinesciană, pornită dintr-o mare sinceritate, poate dintr-un sentiment acut al culpabilității, ne obligă să ne întrebăm de ce Lovinescu alege proiectul modernist, dacă structura intimă îl predispozează conservatorismului, și cât de *ezitant* este canonul său?

În *Manifestul comunist* al lui Marx identificăm una din adevăratele surse conceptuale ale tezei interdependenței: „Vechea izolare și autarhia locală și națională fac loc unei circulații universale, unei interdependențe universale a națiunilor. Și ceea ce este adevărat pentru producția materială, nu este mai puțin adevărat pentru cea spirituală. Operele spirituale ale diverselor națiuni devin un bun comun.” (K. Marx, p. 165). Interdependența pentru Eugen Lovinescu sinonimă cu sincronizarea proceselor sociale, economice la nivel global: „Interdependența înseamnă numai atât : că o țară de pe glob nu poate evolua liberă de presiunea globului întreg, presiune exercitată în primul rând de marile popoare civilizate și industriale . Efectul acestei presiuni poate fi pozitiv sau negativ.” Comentariul periodic ce urmează după această definiție foarte generală poate surprinde cititorul obișnuit cu calmul echilibrat al criticului, dar atinge și azi o coardă foarte sensibilă a conștiinței românești și dă un răspuns imperativ întregii plaje a etnocentrismului, de la poporanisti, sămănătoriști, până la tradiționaliști, ortodoksiști și gândiriști, mai recent, național-comuniști sau pur și simplu naționaliști: „Ce rezultă de aici [din interdependență] pentru fiecare țară atârnă de împrejurările particulare ale țării respective. Poate rezulta industrie mare, ca și mulgerea vacilor, ca și negoțul de robi, ca și împodobirea hotențelor cu cercei de sticlă. Rezumând, „interdependența” duce la rezultatul că unele popoare mulg și altele sunt mulse. Și toată „filosofia” e să nu fii muls. O țară ca România, care nu poate avea o industrie prin care să mulgă - ca să nu fie ea însăși mulsă fără compensare, trebuie să-și organizeze agricultura, să facă „democrație rurală”... Să mulgă și ea cum poate - pe calea aceasta - pe ceilalți, care o mulg prin capitalul și industriile lor. Imposibilitatea de a fi o țară industrială și imperativul democrației rurale sunt efectele interdependenței”. Inevitabil trebuie să adăugăm că rândurile lui Eugen Lovinescu sună impresionant de actual. Iar în ce privește actualitatea viziunii lui Lovinescu, remarcăm că legea interdependenței în interpretarea sa anticipează globalizarea capitalismului liberal și globalismul, cu fenomen cultural. Corolarul legii interdependenței este legea imitației, activă mai ales în lumea modernă, pe care Lovinescu o descrie ca un proces în doi timpi (simularea este urmată de stimulare), inevitabil și creator, pentru orice civilizație aflată sub influența unor modele externe. Prezentarea interdependenței ca mecanism de interculturalitate pus în mișcare de necesitatea istorică obiectivă face din Eugen Lovinescu un fin observator al modernității social-burgheze. Consecvent pragmatismului său rațional, gânditorul formulează un diagnostic optimist atunci când judecă starea tinerei modernități românești, evaluată strategic mai mult prin fotografiere statistică și apreciere cantitativă. Scopul direct este acela de a legitima modernitatea social-economică *pozitivă* și activă în conștiința epocii și nu în ultimul rând de a oferi argumente probante pentru integrarea societății românești în dinamismul accelerat al modernității occidentale: „Interdependența țării noastre în sânul vieții europene nu mai este

„interdependența muștei în plasa păianjenului”, ci o interdependență reală. În domeniul înaltei vieți spirituale colaborația noastră a rămas încă virtuală: ivirea, de altfel firească, a unui mare artist ar dezvălui unda concentrică a imitației peste întreg continentul, iar descoperirea unui savant, oricând posibilă, ar avea repercusiuni în știința mondială. România a devenit un factor apreciabil al echilibrului european, iar în timpul războiului mondial, la un moment dat, a avut un rol determinant în destinele civilizației europene. Și în domeniul economic am devenit un element activ: o recoltă de grâu mai îmbelșugată sau descoperirea unor terenuri petrolifere au repercusiuni pe toate piețele mondiale. Ieșind din faza „muștei în plasa păianjenului”, trăim, prin urmare, solidar și sincron în structura vieții europene”

În acest punct concludiv al democrației, ca și în orice alt nod al texturii ideologice pe care o construiește, pragmatismul rațional al lui Lovinescu modernismul lui se confundă cu un profund europenism, opus frontal ortodoxismului, autohtonismului orientalizant: „În trecutul nostru, spune de altfel încă din primele pagini ale cărții, nu considerăm ca un patrimoniu decât elementul fix al rasei și al vieții naționale, nu și elementele întâmplătoare și regretabile al influențelor orientale. Privim deci contactul ca Apusul ca pe o reluare a adevăratei continuități etnice și ideale, descătușându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va dezobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri spirituale ale Țarigradului, ale Athosului sau ale Kievului, adică de forțele ancestrale ale obscurantismului și ale inerției, pentru a ne pune pe calea găsirii de sine și a progresului.”

Atâta vreme cât discursul lui Lovinescu se menține pe teritoriul social, economic și politic, narațiunea canonică despre formarea și evoluția societății române moderne pe care se străduie să o construiască, este perfect legitimă. Discursul își comunică obiectul pentru că este reciproc un produs și o reflectare a acestuia. Ideologia raționalist-pragmatică *nutrită cu istorismul* secolului XIX, din care își extrage Lovinescu mecanismele de persuasiune asupra cititorului și, simultan, orizontul legitimator al procesului de modernizare a României la însăși materia energetică a modernității burgheze. Nu există contradicții și incoerențe structurale în istoria civilizației române moderne, privită ca narațiune întemeietoare. Lovinescu este conștient că tradiția, mentalitatea tradițională, reacția socială conservatoare sunt mult mai mult decât importante forme reziduale ale mentalului colectiv românesc, el știe că, dimpotrivă, tradiția reprezintă în România anilor 1920-1930 un conținut puternic *contrastant și deosebit de concurent* față de modernizare. Dar, verbalizând cu sistem modernizarea în cadrul unei ideologii justificative, Lovinescu canonizează pentru prima oară modernitatea ca realitate definitiv instalată în istoria prezentă și viitoare, a României.

Narațiunea despre modernizare a lui Lovinescu (singur mărturisește în *Apendice* că „...această lucrare ar fi trebuit să se intituleze *Procesul formației civilizației române în veacul al XIX-lea*) se transformă pagină cu pagină într-o istorie a identității moderne a României. Și cum arată în final, *modernitatea* românească povestită și interpretată de Eugen Lovinescu? Cu surpriză sau nu descoperim că modernitatea lovinesciană nu ne ia deloc prin surprindere că pare a se confunda până la identificare cu chipul României. Produs de discursul școlii românești și al manualelor, transferat

apoi în reprezentările colective primare. Se începe cu o delimitare identitară axiomatică, ce contrazice narațiunile canonice concurente, acelea ale tradiționale - ortodoksiștilor, care prețuiesc originea traco-dacică și memoria bizantin -*orientală* a românilor. Lovinescu privilegiază identitatea latină ca unică origine a poporului român modern supusă unei evoluții istorice conflictuale datorită fixării într-un mediu de formație răsăritean cu totul potrivit structurii sale intime. Originea dacică în narațiunea canonică lovinesciană este supusă unui proces explicit de camuflare. Negarea tăcută și autoreprimarea asumată a originii nelatine s-ar motiva prin incapacitatea ei de a produce atât legitimitate pentru natura europeană a României cât și energie integratoare sau europeanizantă. Originea nelatină ne-ar despărți de Europa în loc să ne apropie. Strategia narativ-discursivă a lui Lovinescu lucrează însă asupra imaginii colective și operează acolo o cenzură selectivă a criticilor și contestărilor, vehemente deși puțin cunoscută în detaliu și ori s-a canonizat rapid încă di anii 30 ai secolului trecut în forma ei schematic-rezumativă, fiind narațiunea dominantă a modernității românești. E firesc să ne întrebăm, de aceea ce efect produce în reprezentarea identității noastre moderne inițiativa narativ-ideologică a lui Lovinescu. Originea ascunsă (în discurs) și astfel reprimată se răzbună, totuși? Răspunsul e dificil și el nu poate rezulta decât din însumarea analizelor aplicate măcar asupra unora dintre cele mai importante răspunsuri individuale date modernității, ca provocare majoră a secolului trecut. Dar inițiativa narativă din proiectul modernist lovinescian induce în mod clar o reacție de dedublare identitară la nivelul autoreprezentării. Ferindu-ne s-o numim schizoidă, o judecăm cum ar spune psihologii, drept o tulburare de personalitate, (mai mult sau mai puțin) controlată, dar perturbatoare, pentru că generează nesiguranță și nemulțumire de sine. Așadar narațiunea *canonic - intemeitoare* a celei mai influente proiecții asupra modernității românești di secolul XX este minată genetic de disconfortul instalării în modernitate, atâta vreme cât modernitatea este coincidentă cu Europa occidentală.

Tematizarea ideologică pe care o operează Lovinescu narând modernizarea României organizează un câmp al (auto) reprezentărilor sociale pe care-l vor modela sau îl vor reface, re-inventa prin admirație sau negație toți cei care vin după Lovinescu și la același câmp identitar ne raportăm de fapt și azi. Există o continuitate autoritară, cu discurs cultural, fie prin negarea, fie prin afirmarea câmpului reprezentational construit de Lovinescu.

Lovinescu stabilește definitiv că modernizarea începe în secolul XIX și că este sinonimă cu „integralizarea contactului nostru cu Apusul și cu schimbarea mediului nostru de formație”, revoluția de la 1848 reprezentând în chip simbolic „momentul principal al acestei orientări intelectuale, economice și politice.” Procesul de modernizare nu este unul evolutiv, cum l-ar fi dorit junimiștii în frunte cu Maiorescu, ci este unul revoluționar, pentru că arde etapele istorice și are inițial un „caracter de integralitate” în dinamica imitației, urmat apoi, în fazele superioare, de un incontestabil „spirit critic”. În final, când Eugen Lovinescu justifică lapidar, printr-o lege universală imitația, narațiunea sa canonică părăsește brusc orice tonalitate optimistă și se încheie abrupt printr-un mesaj de un profund și deconcertant scepticism: cum numărul

„invențiilor” sau al „ideilor originale” ale unui popor este foarte limitat, se poate spune fără exagerare că imitația e prima formă a originalității, în ...înțeles că, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, orice imitație ia cu timpul un caracter specific.

Originalitatea civilizației noastre ca și a civilizației celor mai multe popoare nu stă, așadar, în „elaborație”, ci în adaptare și în prelucrare.”

Există o contradicție de fond în mesajul ultim a lui Eugen Lovinescu. În timp ce susține că modernitatea românească este rezultatul unui proces *revoluționar*, neagă posibilitatea apariției originalității în cursul inovației creatoare de forme culturale noi, prin urmare ..revoluționară. Originalitatea se poate manifesta numai în adaptarea și prelucrarea formelor imitate, din perspectiva lui Lovinescu. Dar, schimbarea culturală produsă de adaptare și prelucrare nu în semnă revoluție, ci reformă. Așadar, deși construiește cu răbdare o narațiune sociologico-ideologică și istorică după 1848 pentru a legitima mutația produsă de civilizația românească ca revoluție structurală, Lovinescu își deconspiră în final o mentalitate culturală a cărui identitate de adâncime e dată de reformismul sceptic. Dealtfel, contând în aceleași concluzii procesul modernizator declanșat de imitație, evaluarea modernității românești devine evazivă și pusă sub semnul unei încrederi distante, pur și simplu relative: Imitația nu procedează după cum susține Tarde, dinăuntru în afară, ci dinafară înăuntru, cu alte cuvinte, de la formă și cu tendința probabilă (s.n) spre fond. Prima parte a acestei afirmații e evidentă și scapă deci oricărei; cea de a doua e, întrucât ne privește, un adevăr în mers (s.n.) și unica posibilitate de dezvoltare a civilizațiilor tinere.”(Eugen Lovinescu, p. 480)

Temperența maximă din aprecierea procesului de modernizare stabilește paradoxal o distanță critică între naratorul observator și obiectul discursului său – proaspăta modernitate românească, după ce tocmai criticismul inițiat de junimiști fusese combătut în volumul al II-lea, „Forțele reacționare. Cititorul pregătit de-a lungul Istoriei pentru un dezmodământ optimist, se întâlnește în final cu un Eugen Lovinescu care nu vrea, să garanteze nimic și se obține de la orice vizionarism. Ambivalența paradoxală a mesajului concluziv din narațiunea lovinesciană vine dintr-o duplicitate a poziționării instanței producătoare de discurs; față de modernitate în general și față de modernitatea românească în special: Eugen Lovinescu este un revoluționar în judecata rațională, dar este în același timp un reformist sceptic în mentalitate și în acțiune.

Se poate presupune că Lovinescu este în egală măsură o conștiință suficient de energetică și clarvăzătoare pentru a concentra aspirațiile unei epoci și pentru a le da o direcție, la fel cum este și un reflector major al unei mentalități colective, pe care verbalizând-o, găsim discursul reprezentativ, o canonizează. Astfel nu se poate explica cum axul modernității românești, de-a lungul întregului secol XX, se compune din indecizia, transformată în coexistență structurală paradoxală, din nevoia de revoluție și opțiunea pentru reforma mai degrabă lentă narațiunea întemeietoare a lui Lovinescu a devenit cu ușurință canon, încă de la lansarea ei, pentru că și pînă și antilovinescienii sau antimoderniștii s-au regăsit în eyitarea spiritului în fața modernității, dublată de patosul reprimat al proiectelor moderniste. Există o continuitate remarcabilă în acest comportament identitar, foarte vizibilă tocmai după 1990, când pare să realizeze

întâlnirea paradigmatică dintre discursurile culturale cele mai diverse, altminteri imposibil de conciliat. Înțelegând ezitarea în fața modernității, prezintă tocmai la părintele întemeietor al canonului ei românesc, conștientizăm și înțelegem dificultatea românilor în asimilarea modernității, mișcările lor impulsive revoluționare, urmate sau dublate de mișcările regresive – sceptice și negatoare.

Ceea ce remarcăm astăzi analizând narațiunea canonică a lui Lovinescu este că el nu și-a depășit spectaculos epoca, dar a făcut sinteza unui potențial obiectiv. Nu și-a asumat responsabilitatea dramatică a fi legiuitor în alb a modernității și al modernismului românesc. Chiar dacă ar fi putut-o face, este evidentă și-a interzis să normeze revoluționar viitorul sau prezentul și să lase moștenire un proiect modernist coplesitor prin viziune și ideal. Practic și numai pe jumătate mărturisit, Lovinescu evită să ne lase moștenire convertirea necondiționată la modernitatea occidentală, ci ne indică intratextual alternativa unei linii mediene între revoluția modernă și reacțiunea anti-modernă. Iar această alternativă, rezultată tocmai din „adaptare” și „prelucrare” imitativă, se constituie de la bun început într-o subtilă deviere de la modernitate, într-un drum pieziș și totuși temerar. Ultima arie din narațiunea canonică lovinesciană ne confirmă ipoteza. Uimește în această ultimă secvență a discursului stranietatea nostalgiei autoflagelatoare după o tradiție salvatoare care n-ar fi existat, fără să se indice însă natura certă a acestei tradiții absente: „Pentru popoarele formate pe cale revoluționară, fără un trecut cert, tradiționalismul, în sensul imitației acestui trecut inexistent și al dezvoltării în cadrele datelor rasei, este o imposibilitate sociologică. Tocmai lipsa unei tradiții puternice, unită de altfel, și cu lipsa unei autorități organizate au făcut posibilă o transformare atât de bruscă a civilizației noastre în sens revoluționar. Rămânem suspendați și fără aripi citind despre nostalgia dramatică a lui Lovinescu după o tradiție inaccesibilă, în timp ce afirmă din nou „sensul revoluționar” al mutației modernizatoare, sens ale cărui contradicții de fond tocmai le-am relevat.

În *Istoria civilizației române moderne* Lovinescu extrage un film sociologic din materie istorică și îl exploatează cu abilitate în vederea articulării unei ideologii cu aplicabilitate social-politică și economică, rezumată în două legi: legea interdependenței – sincronismul și legea imitației. Analiza procesului de modernizare a României își fabrică discursul critic în spațiul amplu al discursurilor multiple care produc prin legitimarea modernitatea burgheză și mentalitatea burgheză. În momentul în care Eugen Lovinescu trece de la analiza lumii românești, întreprinsă în plan istoric, social – politic și economic, la analiza literaturii, obiectul discursului său se schimbă radical. Modernitatea vizează nu mai este cea social – politică și economică sau burgheză, ci modernitatea literar estetică sau culturală. Teoretic, discursul critic al lui Eugen Lovinescu ar trebui să-și schimbe fața. Logic judecând lucrurile, el ar avea nevoie de alte reguli în lectura critico-narativă a modernității literar-estetice și mai ales ar fi constrâns să identifice a altă ideologie, de data aceasta cu valoare filosofico-estetică, pur și simplu pentru că se angajează într-o *altă* narațiune, despre o *altă* realitate și care ar viza un canon de *altă* natură. Practic însă, Eugen Lovinescu nu procedează astfel,

dimpotrivă. Criticul transferă ideologia justificată prin fenomenul social-economic și adecvată acestuia în proiecția fenomenului literar.

Ipoteza lui Eugen Lovinescu asupra cauzelor și protagoniștilor moderni ai României, țesută împreună cu lectura meticuloasă a literaturii române narează pentru prima oară într-o istorie analitică dar și teoretico-conceptualizantă ce este modernitatea, ce-ar fi modernul, și felul de a fi și mai ales cum vede modernismul sau cum ar trebui să se vadă de undeva dintr-o țară estică a Europei, aflată la depărtări mentale de Occident - partea originară al modernității – poate mai mare decât cele geografice, dar niciodată descurajante pentru adepții convinși ai europinismului. Narațiunea canonică a lui Eugen Lovinescu este povestea europeanizării României și în autoritatea pe cât de simplă, pe atât de probantă a sensului istoriei pe care o susține stă în coerența sa ultimă și legitimitatea sa.

E necesar să ne întrebăm dacă am depășit narațiunea canonică a lui Lovinescu, dacă am ieșit ori nu definitiv din orizontul ei, la fel cum e firesc să ne întrebăm în orizontul căror *noi* narațiuni canonice ne verbalizăm azi propriile lecturi (post) moderniste asupra *literaturii* și a *lunii*, inevitabil dacă nu plagiatoare, cel puțin contaminate adânc de (post) poveștile, destul de multe, care sau adunat între timp despre modernitate, (post) modernism modern, modernizare...

BIBLIOGRAFIE

- Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ediție, studiu introductiv și note Z. Ornea, Editura Științifică, București, 1972.
- Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol.II, (*Mutația valorilor estetice. Concluzii*), Editura Minerva, București, 1973.
- Anonymus Notarius, E. Lovinescu. *Schiță bio-bibliografică*, în volumul omagial *E. Lovinescu*, Editura Vremea, 1942.
- K. Marx, *Œuvres*, I, La Pléiade, 1969.